

Ukraina – miejsce psychiatrii sądowej i psychologa w procesie karnym i cywilnym

Ukraine: The position of the forensic psychiatrist and the psychologist in penal and civil legal proceedings

WŁODZIMIERZ GUCAŁ, ZORINA KOSZUŁYŃSKA

Z Kliniki Psychiatrycznej we Lwowie (Ukraina)

STRESZCZENIE. Autorzy przedstawiają aktualne problemy biegłego psychiatrii sądowej. Poza ogólnym omówieniem rodzaju ekspertyz sądowych w sprawach karnych i cywilnych, zwracają uwagę na obowiązujące na Ukrainie uregulowania prawne. Powołując się na doświadczenie i racje teoretyczne wskazują na potrzebę wprowadzenia do ustawodawstwa na Ukrainie zapisu o znacznie ograniczonej poczytalności. Zapis dotychczasowy, w którym nie ma tego pojęcia, nie pozwala na zróżnicowanie oceny różnych stanów klinicznych w opiniowaniu sądowno-psychiatrycznym.

SUMMARY. The authors discuss the current problems of the forensic psychiatrist. They give a general outline of the types of expert opinions which are given in penal and civil cases and draw attention to current legal regulations in Ukraine. On the grounds of both theoretical considerations and their own experience, they see the need to introduce regulations concerning greatly diminished accountability to Ukrainian legislation. Because of the lack of the concept of greatly diminished accountability in current legal regulations, forensic psychiatrists cannot differentiate their opinions concerning different clinical states.

Słowa kluczowe: Ukraina / biegły psychiatra / biegły psycholog

Key words: Ukraine / expert in psychiatry / expert in psychology

Celem naszego opracowania jest przegląd teoretycznych i praktycznych zagadnień prawnych, z którymi wiążą się także problemy psychiatrii i psychologii sądowej na Ukrainie. Dotyczy to roli i miejsca ekspertyz sądowych w procesie karnym i cywilnym. Niektóre zagadnienia podjęte w niniejszej pracy mają charakter dyskusyjny i oczekujemy, że podczas konferencji, w referatach psychiatrów z innych państw znajdziemy uzasadnienie teoretyczne i praktyczne do podnoszonych przez nas problemów. Ekspertyza sądowno-psychiatryczna posiada doniosłe znaczenie w procesie karnym i cywilnym, ponieważ rozstrzygnięcia o niepoczytalności oraz niezdolności do czynności prawnych istotnie wpływają na decyzje sądów.

Psychiatria na Ukrainie ma swoje tradycje zarówno pozytywne, jak i negatywne, odziedziczone po czasach Związku Radzieckiego. Obecnie nie ma jednolitych przepisów określających zadania biegłych. Różnego rodzaju eksperci sądowi funkcjonują w strukturach rozmaitych ministerstw.

Projekt reformy sądowej na Ukrainie przewiduje stworzenie grupy ekspertów sądowych powołanych przez Ministerstwo Sprawiedliwości i wprowadzenie rejestru ekspertów sądowych. Obecnie placówki psychiatrii sądowej znajdują się w strukturze Ministerstwa Zdrowia i stanowią sieć regionalnych ośrodków specjalistycznych funkcjonujących przy szpitalach psychiatrycznych. Psychiatrizy wydają opinie dotyczące stanu psychicznego osób zaburzonych psychicznie,

narkomanów i osób uzależnionych. Wydaje się także kompleksowe opinie z udziałem psychologów. Oprócz tego wydaje się także opinie ambulatoryjne. Są one wydawane przez komisje sądowo-psychiatryczne, w skład których wchodzi lekarze psychiatrzy pracujący w przychodniach.

Zadania i działalność ekspertów sądowych są regulowane przez ustawodawstwo Ukrainy – przepisy Kodeksu postępowania karnego, Kodeksu postępowania cywilnego, Kodeksu karnego i cywilnego – a także Ustawami: o ekspertyzie sądowej oraz o ślubie i rodzinie. Długoletnia praktyka Lwowskiego Oddziału Psychiatrii Sądowej oraz informacje statystyczne z Ukrainy wskazują, że 90% opinii sądowo-psychiatrycznych wydawanych jest w postępowaniu karnym.

Opinie w sprawach karnych wydawane są wobec osób podejrzanych lub oskarżonych, świadków i poszkodowanych. Potrzebę wydania opinii regulują § 69 i 76 kodeksu postępowania karnego. Prawa i obowiązki biegłego reguluje przepis § 77 kodeksu postępowania karnego. Ekspert ma obowiązek udzielić fachowej odpowiedzi na postawione przez organ sądowy pytania. Za świadome poświadczanie nieprawdy, odmowę bez uzasadnionych powodów wykonania opinii może ponieść odpowiedzialność karną, zgodnie z § 178 i 179 kodeksu karnego Ukrainy (kkU). Biegły ekspert ma obowiązek zapoznania się z materiałem sprawy, w razie potrzeby może wnosić o ich uzupełnienie. Za zgodą organów sądowo-śledczych może być obecny przy przesłuchaniu podejrzanego lub oskarżonego.

Warto zaznaczyć, że działalność biegłych psychiatrów i psychologów sądowych jest możliwa na wczesnych etapach dochodzenia, ale jest ona mało efektywna, a zasady tego rodzaju ekspertyzy nie są sprecyzowane.

Najbardziej zasadnymi ustawowo są opinie sądowo-psychiatryczne wobec osób niepoczytalnych, a tym samym, w świetle obowiązujących przepisów prawnych, nie podlegających karze. Warunkiem określenia osoby jako niepoczytalnej mogą być prze-

ślanki medyczne. Są nimi: choroba psychiczna, upośledzenie umysłowe, przemijające zakłócenia psychiczne i inne zakłócenia czynności psychicznych. Za kryteria prawnicze uznaje się niezdolność uświadomienia sobie znaczenia własnych czynów i niezdolność do kierowania swoim postępowaniem. Ocena biegłych o niepoczytalności musi zawierać opinie o potrzebie stosowania środka zabezpieczającego. Analogicznie biegli przy określeniu niezdolności do udziału w postępowaniu sądowym muszą wypowiedzieć się o potrzebie stosownego leczenia.

Na Ukrainie jest kilka zakładów przeznaczonych do przyjmowania na przymusowe leczenie osób niepoczytalnych, niebezpiecznych dla otoczenia. Są to zakłady o zróżnicowanym dozorze. Pozwala to na kierowanie chorych do konkretnych zakładów, uwzględniając rodzaj czynu, stopień zagrożenia dla życia i zdrowia, możliwości leczenia, terapii, respektowania praw chorego, a także uniknięcie zachowań szczególnie niebezpiecznych społecznie.

Ze statystyki wydanych opinii sądowo-psychiatrycznych wynika, że 40% ekspertyz dotyczy osób zdrowych (poczytalnych), tylko 7% stanowią osoby uznane za niepoczytalne. Pozostałe 53% to osoby zdradzające odchylenia od normy. W związku z tym powstaje problem stopnia ograniczenia ich poczytalności. W ustawodawstwie Ukrainy owo zagadnienie nie jest określone. Nie ma zasady znacznie ograniczonej poczytalności, jak to jest w Polsce, gdzie taka norma prawna obowiązuje. Naszym zdaniem warto wprowadzić do kkU przepis o znacznie ograniczonej poczytalności. Zdajemy sobie jednak sprawę, że uwarunkowania społeczne i mentalność postkomunistycznego społeczeństwa Ukrainy, polityczne nadużycia w dziedzinie psychiatrii sądowej, nie sprzyjają przyjęciu tego zapisu przez ustawodawcę. W pewnym stopniu, jako alternatywę tymczasową, można zaproponować uzupełnienie do § 40 kkU. Okolicznościami „łagodzącymi odpowiedzialność” są zaburzenia psychiczne, które nie znoszą możliwości

uświadczenia sobie przez osobę zdolności rozumienia czynów i kierowania swoim postępowaniem. Wówczas sąd, uwzględniając opinię, weźmie pod uwagę rodzaj niepełnowartościowości psychicznej, uwzględni informacje o cechach psychopatologicznych danej osoby oraz inne dane osobopoznawcze zawarte w opinii psychologa. Będzie to możliwe w przypadkach, gdy ekspertyza psychiatryczna będzie zawierała taką opinię lub będzie wspólną ekspertyzą sądowo-psychiatryczno-psychologiczną. Uwzględnienie informacji zawartych w tego rodzaju opinii *de facto* pozwoli na zastosowanie poczytalności ograniczonej, głównie w przypadkach przestępstw popełnionych pod wpływem wstrząsu psychicznego – art. 40, 95, 103 KkU, w przypadkach bliższej diagnozy sprawności poznawczej osoby niepełnoletniej, osłabienia funkcji poznawczych, a tym samym rozumienia znaczenia czynów, niepełnej świadomości wagi, znaczenia motywów podejmowanych działań, stopnia jej dojrzałości, zaburzeń zachowania mających związek z nierównomiernym rozwojem psychicznym. Według danych Instytutu Psychiatrii Społecznej ok. 50% karanych nieletnich ujawnia znaczne odchylenia psychiczne.

Koniecznym jest także wprowadzenie na Ukrainie nowych uregulowań prawnych dotyczących odpowiedzialności karnej osób nieletnich. Obowiązujące obecnie przepisy są anachroniczne, wymagają zasadniczej zmiany, ponieważ nieletni z racji wieku nie są odpowiedzialni. Ustawy o ich niepoczytalności lub poczytalności są bezzasadne.

Uregulowań prawnych wymagają także przepisy dotyczące badań i opinii osób będących świadkami lub poszkodowanymi w sprawie. Regułą winny być w niektórych sprawach, z uwagi na ich trudności i złożony charakter, opinie kompleksowe. W przypadkach osób będących w stanach zamroczenia narkotycznego, farmakologicznego lub innego toksycznego, opinię winni wydawać zespołowo psychiatry, lekarze narkolodzy, toksykolodzy. Podobnie w sprawach

o przestępstwa seksualne z udziałem osób nieletnich, opinię winien wydawać zespół psychiatrów i psychologów.

Istotną działalnością biegłych psychiatrów jest opracowanie ekspertyz cywilnych. Ustawodawstwo cywilne przewiduje różnicowane prawa i relacje pomiędzy społeczeństwem a osobą. W cywilnych stosunkach prawnych uczestniczą wszyscy, z osobami psychicznie chorymi włącznie. Dlatego ważność ekspertyzy sądowo-psychiatrycznej w postępowaniu cywilnym jest znacznie większa aniżeli w postępowaniu karnym i dotyczy dosłownie wszystkich stron życia ludzi chorych. Należy przy tym pamiętać, że występowanie choroby psychicznej ogranicza stan prawny chorych, wymaga obrony ich praw. Ekspertyza sądowo-psychiatryczna w postępowaniu cywilnym jest często zlecana przy rozstrzygnięciu kwestii niezdolności do działań prawnych oraz konieczności ustalenia opiekuna – art. 16 Kpc Ukrainy. Za kryterium lekarskie niezdolności do czynności prawnych przyjmuje się chorobę psychiczną, upośledzenie umysłowe, zaś za kryterium prawne – niezdolność rozumienia swoich czynów i kierowania nimi. Wynika z tego, że wymienione kryteria są podobne do tych, które warunkują niepoczytalność. Warto pamiętać, że niepoczytalność dotyczy określonego zdarzenia lub czynu, natomiast niezdolność obejmuje wszystkie prawa człowieka.

Rzadziej niż w wymienionych sprawach biegli psychiatry wydają na Ukrainie opinie w sprawach dotyczących ustalenia nieważności różnego rodzaju umów, ślubu. Zgodnie z art. 55 kc Ukrainy umowa nie jest uznawana za ważną, jeżeli osoba, która ją zawarła, nie była w stanie zrozumieć wagi i znaczenia czynów i kierować nimi. Dość często biegli psychiatry wydają opinie w sprawach cywilnych, odpowiadając na pytania organu procesowego o zdolności danej osoby do działań prawnych. Głównie ma to miejsce wówczas, gdy chory jest uczestnikiem postępowania procesowego. Aktualne przepisy w niekorzystnej sytuacji stawiają chorego, nie zawsze bowiem jest on

całkowicie niezdolny do czynności prawnych lub wymaga ustawowej opieki. Często osoby ze skąpoobjawowymi schorzeniami psychicznymi są włączane w spory sądowe jako powód lub pozwany. Ich dostateczna adaptacja społeczna nie wskazuje na to, że nie zachodzi potrzeba ich ubezwłasnowolnienia i ustanowienia ustawowego opiekuna. Tego rodzaju sytuacje są również argumentem wskazującym na potrzebę wprowadzenia ograniczonej niezdolności do działań wobec poszczególnych aktów prawnych. Tego rodzaju opinie psychiatryczne, jakkolwiek skomplikowane, wymagają zarówno od sądów jak i psychiatrów, wobec braku w ustawodawstwie zapisu o częściowym ubezwłasnowolnieniu i ograniczonej zdolności do działań prawnych, bardziej elastycznego podejścia, wskazującego na możliwość wsparcia prawnego, opieki, ograniczenia częściowej aktywności.

Ekspertyza sądowo-psychiatryczna przeprowadzana w sprawach stosunków rodzinnych i związanych ze ślubem (ewentualność

pozostawiania w związku albo zdolność do wychowywania dzieci, potwierdzenie stanu niezdolności do czynności prawnych osoby) ułatwia rozwiązanie ślubu (art. 42 Ustawy o ślubie i rodzinie), jak i postępowanie w sprawach spornych o dzieci, mienie i alimenty. Naszym zdaniem, nieuzasadniona jest praktyka, aby biegły ekspert decydował w sprawie, czy osoba chora psychicznie ma możliwości wychowania dziecka. Rozstrzygnięcie tego pytania i wyjaśnienie możliwości realizacji zadań opiekuńczych i wychowawczych winno być wyjaśniane przez urzędy opieki i dozoru. Taka decyzja praktycznie pozostaje do decyzji sądu i nie wymaga wniosku biegłych.

Podsumowując, chcemy zaznaczyć, że pytania kierowane do biegłych psychiatrów sądowych na Ukrainie są na ogół sprecyzowane, jasne są ich zadania i kompetencje. Istnieje jednak potrzeba szeregu szczegółowych uregulowań prawnych, tak w zakresie oceny stopnia ograniczenia poczytalności jak i zasad stosowania środka zabezpieczającego.

*Adres: Dr Włodzimierz Gucał,
Klinika Psychiatryczna, Lwów, Ukraina*